

Argumentum

Anul electoral 2012 a adus o premieră absolută în dinamica fenomenului partidist românesc postcomunist: un nou-venit pe scena politică devenea partid parlamentar, și încă unul important, de la prima sa participare electorală. Noul partid a avut o carieră politică scurtă, dar experimentul a prefațat schimbarea care avea să se producă patru ani mai târziu. Rezultatele alegerilor parlamentare din 2016 au consemnat succesul unui nou partid, de data asta anti-sistem, a cărui rapidă ascensiune a pus sub semnul întrebării dominația partidelor tradiționale. Scrutinul parlamentar următor a confirmat viabilitatea politică a partidului anti-sistem, care și-a consolidat poziția parlamentară, devenind, ulterior, parte a guvernării. Mai mult, un al doilea partid anti-sistem a obținut reprezentare parlamentară în 2020.

Cazul românesc nu este însă singular, ci, dimpotrivă, reprezintă o manifestare specifică a revoluției politice din Europa ultimelor decenii reprezentată de reconfigurarea axei electorale centrale. Locul tradiționalei competiții politice dreapta-stânga a fost luat de confruntarea dintre vechile partide, promotoare ale *satus-qvo*-ului politic, și noile partide, așa-numitele partide anti-sistem. În multe țări ale Uniunii Europene, noile partide, în general, exponente ale dreptei radicale, dar și ale stângii extreme, beneficiare ale unui sprijin popular tot mai larg, și-au consolidat pozițiile politice și chiar au ajuns să guverneze. Este aceasta realitatea politică a lumii democratice contemporane, ce poate fi considerată ca reprezentând noul val al evoluției fenomenului partidist global.

Totodată, oarecum surprinzător, aceste ultime decenii au pus în evidență ceea ce Pierre Bréchon numea tendința marginalizării studiilor dedicate partidelor politice.¹ Politologul francez aducea ca argument faptul că, statistic vorbind, lucrările de anvergură dedicate partidelor politice tradiționale sunt mai rare comparativ cu deceniile precedente, fiind „incontestabil” că această tendință duce la regresia reflecțiilor – atât teoretice, cât și empirice – despre partidele politice. Putem adăuga aici experiența românească a școlilor doctorale din științele politice, în cadrul cărora, după o statistică subiectivă rezultată în urma participării în comisiile pentru susținerea tezelor de doctorat, subiectele

¹ Pierre Bréchon, *Les parties politiques*, Editions Montchrestien, 1999; vezi și Pierre Bréchon, *Partidele Politice* (trad. de M. N. Țârnea și A. Barvinschi), Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2004, p. 24.

centrate pe problematica partidelor politice, dominante prin anii 2000, sunt astăzi mai puține, cel puțin comparativ cu celelalte tematici specifice domeniului. Pierre Bréchon s-a aplecat și asupra cauzelor acestei regresii, luând în considerare posibilitatea ca lipsa de interes pentru partidele politice să reflecte criza acestora, pierderea lor de influență, dar și faptul că, într-un context de internaționalizare accentuată a economiei, partidele politice, promotoare, ale politicilor publice specifice, devin mai puțin credibile pentru opinia publică și, ca atare, pentru teoreticienii domeniului.

Într-un asemenea context politic și cultural ni se pare nimerit să readucem în atenția publicului cititor, a celui specializat, direct interesat de acest domeniu, dar și a publicului larg, problematica generală a partidelor politice, atât sub aspectele teoretice, cât mai ales sub cele empirice, analitice, actualizând și extinzând ediția lucrării din 2010.

Procedând în acest fel, am structurat lucrarea în trei părți. Prima abordează aspectele teoretice, precum originea și evoluția partidelor politice, caracteristicile lor definitorii și funcțiile indeplinite, organizarea sistemelor pluripartiste sau raportul sisteme electorale-sisteme partidiste. Partea a doua este practic un studiu de caz, fiind dedicată fenomenului partidist românesc postcomunist. În fine, partea a treia, centrată pe latura empirică a demersului, își propune analiza comparată a sistemelor partidiste din țările foste comuniste membre ale Uniunii Europene, având drept principal instrument metodologic numărul efectiv de partide (indicele N).

Urmărim în acest fel să contribuim la mai buna înțelegere a actualei etape critice a dinamicii fenomenului partidist, pe care o putem constata sub forma confruntării dintre partidele politice tradiționale și cele progresiste, dar și, de ce nu, la inversarea tendinței pe care o acuza Pierre Bréchon.

Scurtă introducere în studiul fenomenului partidist

Despre știința partidelor politice

Partidele politice, valorizate fie ca vectorul democrației, fie ca răul ei necesar, constituie, probabil, cea mai comună temă a discursului public de astăzi. Dar partidele politice nu au fost întotdeauna în centrul atenției publice. În fapt, ele sunt creații istorice recente și, ca atare, știința care le studiază s-a conturat mai târziu ca ramură distinctă a cunoașterii. Politica și studiul domeniului politic sunt însă preocupări umane mult mai vechi, chiar dacă nu întotdeauna la fel de dominante cum apar astăzi. O scurtă incusiune în evoluția gândirii din acest domeniu este, deci, necesară.

Urmând evoluția generală a cunoașterii umane, specializarea discursului teoretic al științei politicii s-a produs în timp, pe măsura acumulării informațiilor, cunoștințelor și metodelor relevante, în strânsă legătură cu dezvoltarea societății în ordine istorică.

Multă vreme, ideile despre domeniul politic au fost cuprinse în cadrul concepțiilor cu caracter filosofic, religios, juridic, etic sau economic, fără să existe o diferențiere a obiectului politologiei de cele ale altor discipline sociale. Cu tot caracterul lor inițial nespecializat, preocupările privind studiul fenomenului politic au reprezentat o constantă a activității cognitive generale.

Primele teorii politice au apărut în Grecia antică, născute ca o prelungire firească a preocupărilor filosofilor greci de a lămuri natura umană și relația omului cu lumea. În cadrul gândirii politice a vechilor greci, o temă principală a reprezentat-o organizarea și guvernarea cetății (*polis*), a statului, dependente nu de voința zeilor, ci de cea a cetățenilor. Pentru gânditorii Greciei antice, „natura omului era identică cu cea a statului, adică a unui lucru prin excelență public, politic.”² Prin conceperea puterii conducătoare ca derivată din voința cetățenilor, gânditorii antici au pus bazele democrației politice. Platon și Aristotel, pentru care ordinea din cetate este cadrul în care omul își dobândește adevărata natură³, au fost primii care au realizat o clasificare a formelor de guvernământ: monarhia

² Anton Carpinski, Cristian Bocancea, *Știința politicului*, tratat, vol. I, Iași, Ed. Universității „Al. Ioan Cuza” Iași, 1998, p. 7.

³ Conceptul de *zoon politikon* condensează această perspectivă. Vezi Aristotel, *Politica*, București, Ed. Antet, 1995.

(guvernarea unui om), aristocrația (guvernarea unui grup restrâns de oameni) și republica (guvernarea unui grup larg de cetățeni).

În epoca feudală, gândirea politică s-a aflat sub semnul ideologiei religioase, modelul teologico-politic bazându-se pe teoria fundamentului divin al puterii politice și pe dominația absolută a autorității ecleziastice asupra autorității laice (civile). Pe scurt, monarhul trebuie să conducă țara tot așa cum Dumnezeu conduce lumea. Reprezentativă pentru acest mod de a gândi este concepția teologului Toma d'Aquino cu privire la supremația absolută a puterii papale. În această perioadă apar noțiunile de autoritate și suveranitate, având o bază religioasă⁴.

Teoreticianul care a marcat profund destinul gândirii politice – considerat părintele științei politice moderne – a fost florentinul Niccolo Machiavelli, cel care a introdus spiritul științific renescentist în abordarea fenomenului politic. În opera sa, Machiavelli s-a preocupat de cercetarea directă a realității, de observarea faptelor politice în înlănțuirea lor cauzală, iar ca rezultat, a prescris rețete de guvernare, norme și reguli de comportament pentru omul politic⁵. Pentru Machiavelli, relațiile politice și conduita politică a oamenilor au la bază conflictul dintre elite și mase, guvernat de setea de putere, dorința de a domina⁶.

În epoca modernă, filosofia dreptului natural a reprezentat o mutație profundă în gândirea politică europeană. Inaugurată de olandezul Hugo Grotius, continuată de englezul Thomas Hobbes și definitivată de francezul Jean Jacques Rousseau, teoria dreptului natural a atacat frontal ideea originii și legitimității divine a puterii regale, a puterii politice în general⁷. Pe baza drepturilor naturale, puterea politică este o instituție ce-și află sursa nu în divinitate, ci în *contractul social*.⁸ Modelul politic contractualist se centrează pe teza suveranității populare, care postulează că temeiul și exercițiul puterii aparțin poporului. Pe aceste baze teoretice s-a dezvoltat mișcarea revoluționară de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care practic a inaugurat epoca modernă a democrației. Totodată, efectele politice ale acțiunii revoluționare s-au reflectat în plan teoretic în noua concepție asupra suveranității dezvoltată în primele decenii post-revoluționare. Ideea exercițiului direct al suveranității a fost

⁴ Adrian-Paul Iliescu, *Introducere în politologie*, București, Ed. BICALL, 2002, p. 24-25.

⁵ Vezi Nicollo Machiavelli, *Principele*, București, Ed. Cartex, 2020.

⁶ A.-P. Iliescu, *op. cit.*, p. 43.

⁷ Perspectivele celor doi autori erau însă diferite în ceea ce privește natura umană, Rousseau contestând teza lui Hobbes pentru care omul din starea naturală este un lup pentru aproapele său. Oricum, și unul, și celălalt, teza sociabilității, ulterioare stării naturale. Vezi A. Carpinschi, C. Bocancea, *op. cit.* pp. 15-25

⁸ Vezi Jean-Jacques Rousseau, *Contractul social*, București, Ed. Cartex, 2020.

înlocuită cu cea a delegării suveranității, teză fundamentală a democrației reprezentative (indirecte) contemporane.

Secolul următor, prin teoreticieni cu nume rezonante, precum August Comte, Alexis de Tocqueville, Karl Marx sau Max Weber, a pregătit transformarea teoriei politice într-o disciplină științifică specializată în investigarea domeniului politic cu mijloace și legități proprii.

Ca disciplină de sine stătătoare, știința politicului (politologia) a intrat relativ recent în marea familie a științelor sociale, respectiv la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Denumirea – care provine de la cuvintele grecești *polis*=cetate, stat și *logos*=știință, deci știința statului, știința politicului – a fost lansată de germanul Eugen Fischer Baling și francezul Andre Therive și utilizată în 1954 de Gert von Eynern pentru a denumi știința politicului.

Astăzi, domeniul politicului este cercetat de un complex de științe – precum stasiologia (partidologia), analiza politică, sociologia politică, filosofia politică, antropologia politică, psihologia politică, sociologia electorală, știința relațiilor internaționale, geopolitica ș. a. – care alcătuiesc sistemul științelor politice.

În ansamblul acesta, **știința partidelor politice ocupă un loc aparte**, pe măsura rolului jucat de partide în societate modernă, fiind apreciată, deseori, drept o „materie canonică” a domeniului politic. Studiul partidelor politice s-a impus în sistemul științelor politice sub denumirea de **stasiologie** (din latină, *statis* însemnând facțiuni, iar *logos*, știință), denumire datorată lui Maurice Duverger. În paralel, se utilizează și denumirea de **partidologie** (*pars*=parte și *logos*).

Indiferent însă de denumirea pe care au dat-o studiului lor, cercetătorii fenomenului partidist au fost preocupați de descifrarea cauzelor și condițiilor care guvernează geneza și activitatea partidelor politice, de formularea legităților din domeniu, de evidențierea relațiilor partidelor cu celelalte tipuri de instituții politice, ca parte a sistemului politic.

Ca și știința politică generală, stasiologia s-a impus ca domeniu științific specializat la începutul anilor '50 ai secolului trecut, celebra lucrare a lui Maurice Duverger *Partidele politice* fiind considerată momentul de debut al noii științe⁹. În mod firesc însă, studii consacrate fenomenului partidist, nu puține și extrem de valoroase, au fost realizate înainte de acest moment. Putem aminti în acest sens câteva din punctele de reper ale istoriei studiului partidelor politice,

⁹ M. Duverger, *Les partis politiques*, Paris, Librairie Armand Colin, 1951, 476 pp. Publicată ulterior în mai multe ediții, lucrarea rămâne apreciată în mod deosebit pentru modelul tipologic al partidelor politice (partide de cadre vs. partide de mase), ca și pentru corelația sisteme electorale – sisteme partidiste (legile lui Duverger) – vezi pe larg în capitolele următoare.

precum autorii deja invocați, dar în mod deosebit Moisei Ostrogorski¹⁰, Roberto Michels¹¹ și Max Weber¹², aceștia din urmă fiind considerați părinții fondatori ai științei.¹³

Rolul tot mai pregnant al partidelor politice în viața societății moderne a alimentat o bogată literatură de specialitate care a rafinat tehnicile de cercetare a domeniului, contribuind la o mai adecvată descifrare a fenomenului partidist. Stasiologia a evoluat de la simpla descriere a realității studiate la surprinderea tendințelor din viața partizană a societății și la formularea legilor ce guvernează partidismul și raporturile cu sistemul social global. Paralel cu constituirea unui aparat conceptual și metodologic specific, știința partidelor politice s-a individualizat prin caracterul ei aplicat, perspectivă din care se poate aprecia că principala sa funcție este cea praxiologică.

Relația directă dintre democrația reprezentativă și pluripartidism și-a găsit reflectarea în specificul obiectului de studiu al stasiologiei, partidul politic fiind analizat în ansamblul conexiunilor și determinațiilor sale sociale. **Obiectul de studiu al stasiologiei îl reprezintă sistemul partidului politic**, preciza Dimitrie Gusti încă în 1927. A studia partidul politic înseamnă a-i urmări istoria, a-i determina trăsăturile și funcțiile specifice, a-i reliefa tipologia și modalitățile de agregare, a stabili legăturile cu sistemul instituțional al societății, a cerceta comportamentul electoral și politic al actorilor, a investiga relațiile de putere sau a prefigura tendințele evolutive din societate în domeniul fenomenului partidist.

¹⁰ Cu origini ruse (s-a născut în 1859 în localitatea Hrodno din fostul Imperiu rus, astăzi în Belarus, într-o familie de evrei lituanieni) și cu studii politice în Franța, SUA și Anglia, M. Ostrogorski a publicat, în 1902, lucrarea *Democracy and the Organization of Political Parties*, în care a pus în evidență conexiunea dintre dezvoltarea democrației moderne și apariția partidelor politice, criticând totodată efectele perverse ale activității partidelor politice (precum adâncirea schismelor sociale și accentuarea comportamentului conflictual).

¹¹ Format la școala elitismului italian, R. Michels (născut la Koln în 1876) a publicat în 1919 principala sa lucrare politologică – *Despre sociologia sistemelor de partide în democrația modernă* (în original *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*), în care a argumentat în favoarea determinismului care guvernează evoluția partidelor politice către organizarea de oligarhic (așa numita „lege de fier a oligarhiei”).

¹² Născut în 1864 la Erfurt, în fostul regat al Prusiei, Maximilian Karl Emil Weber, autorul celebrei lucrări *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (în original, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*) (1920), piatra de temelie a sociologiei economice, a sociologiei în general, a tratat și problematica partidelor politice, accentuând asupra profesionalizării politicii în epoca modernă – vezi Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (traducere de Ihor Lemnij, prefață de Ioan Mihăilescu), București, Ed. Humanitas, 1993.

¹³ P. Bréchon, *op. cit.*, p. 13.

Democrația și pluripartidismul

Atunci când se afirmă rolul și importanța partidului politic, opiniile politologilor sunt consensuale: pluripartidismul este condiția necesară a democrației sau, astfel spus, nu există democrație fără partide politice. Probabil că cea mai clară exprimare a acestei corelații aparține părintelui constituției austriece din 1920, Hans Kelsen, cel care afirma că *democrația este în mod necesar și invariabil un stat de partide*.¹⁴ Desigur, autorul avea în vedere, ca de altfel toți stasiologii, democrația modernă, adică democrația reprezentativă. În cadrul acesteia, importantă devine modalitatea instituționalizată a traducerii principiului democratic. Iar din acest punct de vedere, așa cum sublinia Raymond Aron, partidele sunt esențiale pentru realizarea unei funcții a oricărui regim politic: alegerea guvernanților¹⁵. Partidele politice, prin modul lor de organizare în sisteme partidiste, sunt cele care fac diferența dintre regimul nedemocratic (formula monopartidist) și cel democratic (formula pluripartidistă). Așa cum afirma Duverger, cea mai simplă și totodată realistă definiție a democrației este cea a unui regim în care cei care guvernează sunt aleși de cei guvernați, prin mijlocul alegerilor oneste și libere¹⁶.

Condiție a democrației, pluripartidismul a avut o evoluție istorică extrem de dinamică, chiar mai rapidă decât dezvoltarea societății democratice moderne. O dovadă îndubitabilă în acest sens, o reprezintă însăși multiplicarea explozivă a partidelor (începând cu secolul al XIX-lea), *boom*-ul partidist determinând transformări de substanță în natura și mecanismele politice ale societății. Încă și mai mult, identificate cu însăși democrația, partidelor li s-a atribuit, uneori, un rol supraevaluat, fiind considerate a reprezenta un fel de Olimp al societății moderne. Așa au procedat, spre exemplu, noile democrații est-europene pentru care edificarea unui sistem pluripartidist a devenit nu doar condiția *sine-qua-non* a desprinderii de comunism, ci chiar substanța procesului de edificare a democrației în sine. Anii următori au constrâns însă societățile postcomuniste să renunțe la euforia partidistă inițială și să se preocupe, odată instituit pluripartidismul, și de celelalte componente ale edificiului democratic, inclusiv de calitatea sistemului de partide.

Dar relația dintre partide și democrație nu a fost întotdeauna la fel de clară. Dimpotrivă, în perioada lor de debut, partidele au generat reacții critice, chiar

¹⁴ Hans Kelsen, *La Democratie. Sa nature. Sa valeur*, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1932, p. 20-21.

¹⁵ Cf. Raymond Aron, *Democrație și totalitarism* (traducere de Simona Ceaușu), București, Ed. All, 2001, p. 141.

¹⁶ M. Duverger, *op. cit.*, p. 388.

opinii nihiliste, care contestau rolul lor de factori ai democrației. În esență, astfel de poziții teoretice acuzau „vocația divizoare” a partidelor și incompatibilitatea lor cu suveranitatea poporului. În acea perioadă era încă dominantă concepția ce își avea sorgintea în gândirea lui Rousseau și Montesquieu, conform căreia democrația nu putea fi decât directă. Schimbarea modului de a înțelege democrația nu a anulat însă criticile la adresa partidelor politice. La începutul secolului al XX-lea și chiar în perioada de constituire a stasiologiei, gânditori precum R. Michels, M. Ostrogorski, G. Mosca, V. Pareto ș.a. reproșau partidelor politice faptul că ele concentrau puterea și că aveau o influență excesivă, alterând viața politică - bunăoară Ostrogorski considera partidele un obstacol în calea bunului mers al democrației¹⁷, iar Michels denunța pericolul oligarhizării lor¹⁸ -, dar acești autori nu puneau sub semnul întrebării pluralismul politic. O făceau însă reprezentanții marxism-leninismului, situați pe o poziție radicală. Aceasta viza nu doar pluralismul, ci întreg ansamblul capitalist, considerat incompatibil cu democrația populară. Tot o opinie radicală, dar pe alte baze ideologice, a fost exprimată de extrema dreaptă, facismul, spre exemplu, condamnând partidismul pentru vocația sa „divizoare”. Soluția, și în acest caz, o reprezenta partidul unic, cel în măsură, în opinia reprezentanților extremiști, să restituie unitatea socială. În fine, să amintim și cazul concepției liderului libian Moammar El Kadhafi, teoretizată în așa-numita *Cartea verde*, și practică în Libia. Este vorba pur și simplu de înlocuirea partidelor politice cu structuri de natură socio-profesională. Inutil să mai insistăm că o astfel de formulă nu s-a dovedit, și nici nu putea fi, una democratică.

Pe de altă parte, există o categorie a criticilor empirice, nesistematizate la adresa partidelor politice. Astfel de opinii care contestă dominația partidelor și cer reducerea rolului acestora provin de la oameni simpli, de la cetățenii nemulțumiți de modul în care partidele politice (în special cele aflate la guvernare) conduc societatea, de lipsa de moralitate a unora dintre liderii lor. În mod paradoxal, aceste opinii sunt cel mai greu de contracarat, atâta vreme cât ele au suportul unor realități incontestabile. Spre exemplu, sondajele de opinie din România plasează partidele politice în topul neîncrederii cetățenilor și, totodată, conturează o tendință de restrângere drastică a numărului acestora, chiar până la nivelul partidului unic. Fără discuție, asemenea opinii nu provin

¹⁷ În fapt, teoreticianul rus avea în vedere „partidele omnibus”, cu programe politice generale și, deci, simplificatoare, pledând pentru funcționarea „partidelor ad-hoc”, orientate către rezolvarea unor probleme sociale punctuale, similare practic grupurilor de presiune.

¹⁸ Ca antidot al centralizării și birocratizării partidelor politice, Michels propunea împărțirea responsabilităților decizionale și rotația mandatelor.